

Истраживања Новог Пазара и околине – некадашњи и савремени изазови

Уводне напомене. Посредством анализе тема научноистраживачких радова и монографија објављених од почетка XX века до данас, оних који се тичу културног, политичког, историјског и друштвеног развоја новопазарског краја, може се сагледати друштвени контекст у коме су они писани, а који је у великој мери и условљавао дате теме. Такође, може се приказати и суоднос научних дисциплина из чијих су углова писани радови, како би се показало које су научне дисциплине најприсутније, али и код којих је остало довољно простора за нова истраживања. Овакав преглед тема којима су се бавили научници из различитих научних дисциплина отвара бројна питања значајна за даља научна истраживања. Карактеристике терена, пре свега мултикултуралност и мултиконфесионалност, јесу најзначајнији „адут“ који ово подручје има, на коме су вековима у суживоту православци и муслимани, са донекле различитим културама, пре свега заснованим на вери, али и на заједничким локалним културним обрасцима. Такође, историјски догађаји на овој територији имали су и имају важну улогу у схватању друштвеног, религијског, културног, економског, политичког живота становника на овој територији, те би историјска наука, пре свега, била можда најпозванија за отварање тема које би се данас могле посматрати и са становишта других научних дисциплина, чије методе рада нису на грађи са овога терена биле у великој мери заступљене.

Истраживања и публикације. Ретко је ко писао о Новом Пазару након што је добио своје званично име 1461. године, па све до његовог ослобођења после Другог светског рата. Први данас познати записи о Новом Пазару тичу се трговачких докумената између Дубровчана и муслиманског становништва у Новом Пазару, а они данас представљају значајну архивску грађу. Прва помињања Новог Пазара у тзв. монографијама заправо су она у путописима неколико странаца који су пролазили кроз многе градове Османског царства, те успут навраћали и у Нови Пазар. Ови путописи, можда помало субјективни, ипак представљају значајан допринос проучавању овог терена у историјској науци, али и у културологији, историји уметности и етнографији. У њима су описани изглед и функција града као административне целине, са помињањем данас бројних историјских споменика културе, а дати су и подаци о насељености и др. Оно што је најважније, целокупним описима дат је увид у изглед Новог Пазара, једног од најзначајних османских насеља и трговачког пункта у том периоду. Једна од ових путописних књига јесте „Путопис. Одломци о југословенским земљама“ из средине XVII века, Евлије Челебије, а приређена је 1967. године. Од настанка Новог Пазара, па све до његовог ослобођења 28. новембра 1944. године, поред путописа, данас је једина позната монографија „Ново-пазарски санџак и његов етнички проблем“ аутора И. Косанчића, са предговором Ј. Цвијића, с почетка XX века. Ова монографија представља значајан допринос етнологији, али свакако и историји, културологији, као и, донекле, политикологији, из које се данас могу ишчитати узроци и решења веома актуелних проблема везаних за ово подручје.

Са доласком социјализма и привредног, економског и културног развоја овога краја почиње и интересовање за његову прошлост, али и идеолошко величање „препорођеног“ Новог Пазара, које проистиче из компарирања са годинама које су претходиле Другом светском рату. Новопазарски крај је од средине XX века

био истраживан из перспективе различитих научних дисциплина, из чега је у периоду социјализма настала прва интердисциплинарна монографија – „Нови Пазар и околина“ (1969). Поред ове, најсвеобухватније монографије (у смислу различитих тема истраживања), ту су и монографије аутора који су новопазарски крај представљали из угла својих, разноврсних научних дисциплина. Најчешће су у питању биле монографије историографског типа, али и оне које су биле писане на социјалистички „популарне“ теме. Неке од оваквих монографија су „Тито у Новом Пазару“, Е. Мушовића (1978), „Борци новопазарског краја пали у НОР-у“, Е. Мушовића и М. Радовића (1984), и др. Такође, постоје и бројни радови са историјским темама, који су објављивани у *Новопазарском зборнику*: „Нови Пазар у турским изворима до краја XVI века“ О. Зиројевић (1977); „Исламски епиграфски споменици Новог Пазара“ М. Мујезиновића (1977); „Нови Пазар у прошлости“ Е. Мушовића (1978); „Трговачке и саобраћајне везе Новог Пазара (1461–1521)“ Б. Храбака (1980), „Новопазарски Санџак пред опасношћу аустроугарске окупације 1903. и 1904. године“ Б. Храбака (1981) и др. Публиковани су и радови са социолошким и етнолошким темама (миграције, становништво, занати, друштвени живот и др.): „Кириџије новопазарског краја“ С. Ристића (1981); „Укупно кретање становништва општина Новог Пазара, Тутина, Сјенице и Рашке у периоду од 1961. до 1981. године“ Р. Д. Павловића (1981); „Дечје игре новопазарског краја“ С. Качапора (1981) и др. И радови са темама из историје уметности, али пре свега они у којима је преовладавао археолошки приступ, били су чести, јер су ове теме биле актуелне, посебно због тога што је новопазарска територија изузетно богата културно-историјским споменицима и археолошким налазиштима, у чија се истраживања у периоду социјализма изузетно улагало: „Одређивање крвних група на скелетним остацима из некрополе у Пазаришту“ С. Живановића (1980); „Резултати рекогносцирања терена на подручју Сјенице, Тутина и Новог Пазара“ Д. Премовић-Алексић (1981) и др. О свим поменутих општим темама писано је и у другим научним часописима и зборницима, као и у Гласнику Етнографског института – „Новопазарски Роми и њихове карактеристике“ Е. Мушовића (1978), на пример, а постоје и темати посвећени Новом Пазару – *Зборник радова етнографског института*, књ. 14–16 (1984); *Етнолошке свеске IX* (1988), као и неколико сегмената понеких монографија, нпр. „Новопазарски записи дубровчанина Сима Будманија из 1734. године“, у: *Из књижевне прошлости* М. Панџића (1978). У овом периоду настале су и монографије о појединачним догађајима из историје Новог Пазара и знаменитим личностима народноослободилачког рата: „Хроника Новог Пазара у НОБ-у“ (три књиге) М. Радовића (1960); „Рифат Бурџовић Тршо“ Н. Јовановић (1973); „Богољуб Чукић“ Е. Мушовића (1980); „Крвави снегови Санџака и Босне“ В. Поповића (1981) итд.

Дакле, уочени проблеми су у радовима и монографијама из овог периода најчешће посматрани из угла историје, археологије, историје уметности и етнологије (социјалне културе). Историјски радови били су сасвим сигурно најчешћи и најпопуларнији, јер су подаци који су били потребни за оваква истраживања вероватно били најдоступнији. Што се тиче конкретно новопазарске историје, она је свакако изазивала велико интересовање историчара који су тих година почињали све активније да се њоме баве – неки ранијом, која је била крајње „безболна“ за социјалистичку идеологију, док су се неки други, под притиском социјалистичке идеологије или не, бавили новијом историјом, оном

везаном за Други светски рат. О разлозима популарности археологије и историје уметности већ је било речи, али би овом приликом требало издвојити и важну чињеницу да је шездесетих година прошлог века у Републици Србији заштита споменика културе била подигнута на висок ниво и да је 1965. године донет *Закон о заштити споменика културе и природњачких вредности*¹. Овај закон доводи до значајних промена и у заштити споменика културе у Новом Пазару, јер се 1965. године отвара Завод за заштиту споменика културе у Краљеву, под чију надлежност потпада и територија Новог Пазара. Најзначајнији тренутак у заштити споменика културе на новопазарској територији био је упис „Старог Раса са Сопоћанима у Листу светске културне баштине УНЕСКО-а, 1979. године“ (Ђерлек и Видосављевић 2008, 322).

Најмање „занимљива“ и не баш жељена у периоду социјализма, барем у првим деценијама након рата, била су етнолошка истраживања. С обзиром на то да се у периоду социјализма народна традиција сматрала непожељном и конзервативном, најчешће су се радови из ове научне области, којих није ни било много, тицали миграција, етничитета и осталих тема претежно у вези са социјалном културом, што није превише реметило социјалистичке идеолошке обрасце. Са све већом демократизацијом културе и јачом либерализацијом, у каснијим годинама социјализма (од 1975. године), чешће су биле теме које су се тицале и представљања културног мозаика овог краја, те су тако истраживања више усмеравана на план целокупне традиционалне културе, превасходно социјалне и материјалне: народне дечје игре, традиционално одевање, занати, народне умотворине, кретања становништва, социјалне групе и слично.

Радови и монографије о новопазарском крају након 1990. године писани су на различите теме, али углавном на оне историјске, при чему има и неколико радова на етнолошке, социолошке и друге теме. Највећи број радова о Новом Пазару током деведесетих година објављиван је у *Новопазарском зборнику*: „Историјски архив „Рас“ Нови Пазар 1975–1997.“ Р. Вилотијевића (1997); „Друштвено-економска обележја Санцака у међуратном времену (1918–1941)“ С. Банцковића (1995); „Ратни војни заробљеници са подручја среза дежевског у другом светском рату“ М. Радовића (1992) и др. Такође, новопазарски крај спомиње се и у неколико историјских монографија, као што су „Историја српског народа“ групе аутора (1994); „Културна политика у Краљевини Југославији 1918–1941“ (три дела) Љ. Димића (1997) и др. Деведесетих година XX века Нови Пазар бива стављен у неку врсту вакуума када је у питању целокупни културни живот, па и онај научни, те се за теме које су у вези са овом територијом и њеним становништвом углавном интересују локални аутори, који објављују радове у локалним часописима. Нејасан положај и Срба и муслимана (касније Бошњака) није ишао на руку јавном бављењу оваквим горућим темама, које су тих година биле изузетно актуелне, те су се највероватније из овог разлога аутори окретали неким прошлим временима, која су такође била ратна, али у овом тренутку „мање болна“ и, у сваком случају, већ далека. Ипак, постојао је и понеки рад на ове актуелне теме, као што је, на пример, рад „Санцачки Муслимани у српској етнологији“ Е. Мушовића (1992), објављен у *Гласнику етнографског института*.

---

¹ АС, Г-278, 04, 2208, 4. 12. 1963.

Деведесетих година двадесетог века све више јачају национални идентитети, што је довело и до формирања Муслиманског националног вијећа Санџака 1991. године, које од 2003. године мења назив у Бошњачко национално вијеће, са седиштем у Новом Пазару. Тако се, са званичним решавањем идентитетског питања Бошњака, почев од 2000. године почиње све више писати о њиховој култури и традицији на овој територији. Године 2001. формира се и годишњак *Немањин дежевски сабор*, српски часопис – као опозит или покушај прављења равнотеже литератури која се тиче бошњачке културе. Ових година почињу да се пишу и радови са различитим друштвено-културним и историјским темама. Честе су и теме у вези са предсоцијалистичком и социјалистичком прошлосћу и културом Новог Пазара, па се тако објављују и следећи радови: „Нови Пазар у НОР-у и револуцији 1941–1945. године“ В. Стефановић (2015); „Ликовна колонија „Сопоћанска виђења“ 1976–2006“ С. Челиковић (2006); „Оснивање читаоница у новопазарском крају“ В. Стефановић (2012); „Новопазарци на Санџачким играма“ Е. Међедовића (2002); „Два вакуфска документа о Новом Пазару“ Р. Шкријеља (2013); „АФЖ новопазарског округа у обнови и изградњи од 1945. до 1950. године“ М. Атлагића (2000), и др. Нови Пазар је нашао своје место и у неколико лексикона, као што су „Епски градови“ (2007) и „Лексикон градова и тргова средњовековних српских земаља – према писаним изворима –“ (2010). Као најсвеобухватније целине, након 2010. године почињу да се пишу и монографије о Новом Пазару у којима је он сагледаван из различитих научних дисциплина, те су тако настале монографије: „Нови Пазар на мапи историјских путева“ групе аутора (2012); „Нови Пазар у ваку и земану“ М. Кахровић Јеребичанин (2014); „Гајрет у Новом Пазару“ Н. Дацића (2014); „Стари занати у Новом Пазару“ М. Кахровић Јеребичанин (2013); „Водич за креирање инклузивних културних политика у Новом Пазару, Сјеници и Тутину“ Г. Башића (2014), као и једна докторска дисертација на тему „Културне институције (библиотеке, архиви, музеји) и културне манифестације у Новом Пазару од 1945. до 1991. године: архивско-музеолошки, документалистички и културолошки приступ“ Н. Аксић (у рукопису, 2017). Након делимичног затишја од 1990. до 2000. године, поново почиње да се јавља веће интересовање Новопазараца за културу и уметност, а посебно за традиционалну културу. У Новом Пазару почињу све активније да раде институције културе, те тако преданим радом настаје и „Водич историјског архива „Рас“ Нови Пазар“ групе аутора (2008), као једна од најзначајнијих књига, у којој истраживачи могу пронаћи информације о архивском благу које је похрањено у овом архиву. И Музеј „Рас“ је једна од најзначајнијих институција културе у Новом Пазару, па је тако поводом његове четрдесетогодишњице постојања било објављено мноштво радова на тему програмских активности ове институције, али и повремених проблема у њеном функционисању, а међу тим радовима истичемо „Музеј „Рас“ од збирке до националне институције“ С. Ђерлек и В. Видосављевића (2013).

Закључне напомене. Временска дистанца омогућава да се из данашње перспективе објективно сагледају културни – и традиционални и савремени – друштвено-социјални, правни, политички и други аспекти живљења Новопазараца. Заинтересовани истраживачи би требало да имају на уму велику разноврсност тема којима би се могли бавити, како због етничких, културних и верских разлика, тако и због историјских прилика које су владале на овом простору. Као један веома занимљив и интригантан терен – културолошки, пре

свега, а затим и историјски, археолошки, језички итд., Нови Пазар и његово становништво требало би да пре свега представљају изазов етнолозима и антрополозима, који су се, очигледно, овим тереном најмање бавили у односу на истраживаче из других научних области (историчари, археолози, историчари уметности, политиколози, филолози и др.). Дакле, етнолози и антрополози имају „слободне“ (или углавном „слободне“) теме из области и материјалне, и духовне, и социјалне културе, а посебно бисмо издвојили следеће теме: народна архитектура, вероисповедне разлике и сличности, статус муслиманске и српске жене у породици и друштву, мешовити бракови и социјални односи у оваквим породицама између припадника различитих вероисповести, социјални односи између омладине и старијих генерација, миграције, савремена етничка слика Новог Пазара, мањинске групе у Новом Пазару (Роми, Горанци и др.), положај жене (муслиманке и Српкиње) у патријархалном друштву – некад и сад, обрасци традиционалне културе код Бошњака и Срба – компаративни поглед, и тако даље. Ове теме обрађиване су углавном у неким пионирским подухватима етнолога средином прошлог века и надаље, и то парцијално, док су данас представљане претежно од стране музеолога или историчара, са свакако сасвим другачијим приступима истраживаној материји. Из свега реченог могло би се закључити да Нови Пазар за истраживаче може бити изузетно примамљив терен по својој политичкој улози, бројним историјским дешавањима, по археолошком и културно-историјском наслеђу, па тако и по традицијском наслеђу, у оквиру кога би се, вероватно, могли издвојити елементи аутентичне архаичности средњовековног наслеђа, али и елементи комбинације османског наслеђа са православним.

Литература

- Aksić, Nina. 2017. *Kulturne institucije (biblioteke, arhivi, muzeji) i kulturne manifestacije u Novom Pazaru od 1945. do 1991. godine: arhivsko-muzeološki, dokumentalistički i kulturološki pristup*. Doktorska disertacija.
- Atlagić, Marko. 2000. „AFŽ novopazarskog okruga u obnovi i izgradnji od 1945. do 1950.“ *Novopazarski zbornik* 24: 263–283.
- Bandžović, Safet. 1995. „Društveno-ekonomska obeležja Sandžaka u međuratnom vremenu (1918-1941)“. *Novopazarski zbornik* 19: 179–191.
- Bašić, Goran. 2014. *Vodič za kreiranje inkluzivnih kulturnih politika u Novom Pazaru, Sjenici i Tutinu*. Novi Pazar: DamaD.
- Čeliković, Borisav (prir.). 2011. *Naselja srpskih zemalja. Naselja poreklo stanovništva običaji*. Beograd: Službeni glasnik i SANU.
- Dacić, Nadir. 2014. *Gajret u Novom Pazaru*. Prijepolje: Fakultet islamskih nauka u Beogradu.
- Detelić, Mirjana. 2007. *Epski gradovi • Leksikon •*. Beograd: Srpska akademija nauka i umetnosti, Balkanološki institut SANU, Posebna izdanja 84.
- Dimić, Ljubodrag. 1996. *Kulturna politika u Kraljevini Jugoslaviji 1918–1941. Prvi deo, Društvo i država*. Beograd: Stubovi kulture.
- Dimić, Ljubodrag. 1997. *Kulturna politika u Kraljevini Jugoslaviji 1918–1941. Drugi deo, Škola i crkva*. Beograd: Stubovi kulture.

- Derlek, Semina i Vladan Vidosavljević. 2008. „Muzej „Ras“ od zbirke do nacionalne institucije“. *Muzej „Ras“*: 321–328.
- Etnološke sveske IX*. 1988. Zbornik radova Dvanaestog savetovanja Etnološkog društva SR Srbije održanog 30. IX – 2. X 1988. u Novom Pazaru. Beograd – Novi Pazar: Etnološko društvo Srbije – Muzej „Ras“.
- Hrabak, Bogumil. 1980. „Trgovačke i saobraćajne veze Novog Pazara (1461–1521)“. *Novopazarski zbornik* 4: 3–18.
- Hrabak, Bogumil. 1981. „Novopazarski Sandžak pred opasnošću austrougarske okupacije 1903. i 1904. godine“. *Novopazarski zbornik* 5: 5–19.
- ISN, *Istorija srpskog naroda, Srbi u XVIII veku*, IV-1. 1994. Beograd: Srpska književna zadruga, (Radovan Samardžić).
- Jovanović, Nadežda. 1973. *Rifat Burdžović Tršo*. Beograd: Glas.
- Kahrović Jerebičanin, Muradija. 2013. *Stari zanati u Novom Pazaru*. Novi Pazar: Muzej „Ras“.
- Kahrović Jerebičanin, Muradija. 2014. *Novi Pazar u vaktu i zemanu*. Drugo dopunjeno izdanje. Novi Pazar: Narodna biblioteka „Dositej Obradović“, Novi Pazar.
- Kačapor, Sait. 1981. „Dečje igre novopazarskog kraja“. *Novopazarski zbornik* 5: 147–167.
- Maletić, Mihailo. 1969. *Novi Pazar i okolina*. Beograd: Novinsko-izdavačko preduzeće KNJILŽEVNE NOVINE.
- Međedović, Enver. 2002. „Novopazarci na Sandžačkim igrama“. *Novopazarski zbornik* 26: 303–318.
- Mišić, Siniša (redaktor). 2010. *Leksikon gradova i trgova sednjovekovnih srpskih zemalja – prema pisanim izvorima*. Beograd: Zavod za udžbenike.
- Mujezinović, Mehmed. 1977. „Islamski epigrafski spomenici Novog Pazara“. *Novopazarski zbornik* 1: 137–155.
- Mušović, Ejup. 1978. „Novopazarski Romi i njihove karakteristike“. *Glasnik Etnografskog instituta XXVII*: 107–112.
- Mušović, Ejup. 1978a. „Novi Pazar u prošlosti“. *Novopazarski zbornik* 2: 7–13.
- Mušović, Ejup. 1978b. *Tito u Novom Pazaru*. Novi Pazar: Zavičajni muzej u Novom Pazaru.
- Mušović, Ejup. 1980. *Bogoljub Čukić*. Tutin: Društveno-političke organizacije; Novi Pazar: Zavičajni muzej.
- Mušović, Ejup. 1992. „Sandžački Muslimani u srpskoj etnologiji“. *Glasnik Etnografskog instituta XLI*: 141–146.
- Pavlović, Radoslav D. 1981. „Ukupno kretanje stanovništva opština Novog Pazara, Tutina, Sjenice i Raške u periodu od 1961. do 1981. godine“. *Novopazarski zbornik* 5: 131–137.
- Pantić, Miroslav. 1978. „Novopazarski zapisi Dubrovčanina Sima Budmanija iz 1734. godine“. *Iz književne prošlosti, studije i ogledi*, kolo LXXI, knjiga 476: 401–439.
- Popadić, Milan (ured.). 2012. *Novi Pazar na mapi istorijskih puteva*. Novi Pazar: Muzej „Ras“ Novi Pazar.

- Popović, Vojin. 1981. *Krvavi snegovi Sandžaka i Bosne*. Beograd: Narodna knjiga.
- Popović Zoran, Hivzo Gološ, Suzana Spasović, Esad Murtezić i Ferid Škrijelj (priređ.). 2008. *Vodič Istorijskog arhiva „Ras“ Novi Pazar*. Novi Pazar: Istorijski arhiv „Ras“ Novi Pazar.
- Premović-Aleksić, Dragica. 1981. „Rezultati rekognosciranja terena na području Sjenice, Tutina i Novog Pazara“. *Novopazarski zbornik* 5: 113–129.
- Radović, Mijo. 1960. *Hronika Novog Pazara u NOB-u* (tri knjige). Novi Pazar.
- Radović, Miodrag. 1992. „Ratni vojni zarobljenici sa područja sreza deževskog u drugom svetskom ratu“. *Novopazarski zbornik* 16: 129–152.
- Radović, Miodrag i Ejup Mušović. 1984. *Borci novopazarskog kraja pali u NOR-u*. Drugo izdanje. Novi Pazar: Muzej „Ras“.
- Ristić, Stanko. 1981. „Kiridžije novopazarskog kraja“. *Novopazarski zbornik* 5: 87–107.
- Stefanović, Valerija. 2012. „Osnivanje čitaonica u novopazarskom kraju“. *Novopazarski zbornik* 35: Novi Pazar.
- Stefanović, Valerija. 2015. „Novi Pazar u NOR-u i revoluciji 1941–1945. godine“. *Novopazarski zbornik* 38: 105–116.
- Škrijelj, Redžep. 2013. „Dva vakufska dokumenta o Novom Pazaru“. *Novopazarski zbornik* 36: 121–129.
- Vilotijević, Radiša. 1997. „Istorijski arhiv „Ras“ Novi Pazar 1975–1997.“ *Novopazarski zbornik* 21: 233–245.
- Zbornik radova etnografskog instituta* 14–16. 1984. Beograd: Etnografski institut Srpske akademije nauka i umetnosti.
- Zirojević, Olga. 1977. „Novi Pazar u turskim izvorima do kraja XVI veka“. *Novopazarski zbornik* 1: 111–119.
- Živanović, Srboljub. 1980. „Određivanje krvnih grupa na skeletnim ostacima iz nekropole u Pazarištu“. *Novopazarski zbornik* 4: 111–115.

Извори

AS, Arhiv Srbije, Republički sekretarijat za kulturu, G-278, 1961, 1964–1978. (bez 1968.).

Нина Аксић